

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Національна своєрідність героїв українських народних дум

Набок М. Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя : монографія. – Тернопіль : Підручники та посібники, 2014. – 176 с.

Українська сучасність укотре за свою віковичну історію переживає віроломну ворожу навалу, що пекельним вогнем найсучаснішої зброї намагається випалити з української душі заповітну мрію про незалежну державу. Образ неситого загарбницького ока із Шевченкового

“Сну” насправді став фатальною реальністю, що дамокловим мечем упродовж століть висить над головами українців, чигає на їхню землю, на їхнє мирне життя, творить всенародну кризову ситуацію, що пульсує в українському часопросторі, то загострюючись до критичної межі, то дещо послаблюючись, але ніколи не вщухаючи назавсім.

Ліричний герой поезії Т. Шевченка через особистий душевний і тілесний біль глибоко співпереживає усенародній ганьбі, що сотнями літ не може знайти виходу з-під задушливої московської шинелі: *“О горе! горенько мені!/ І де я в світі заховаюсь?/ Щодень пілати розпинають,/ Морозять, шкварять на огні!”* [9, с. 246]. А ще достеменніше відображає душевне переживання нашого народу у розпал однієї з найпідліших воєн усіх часів та народів Шевченків вірш, над яким до сьогодні ламають голови дослідники, бо не можуть знайти чіткого визначення, що ж послужило причиною, пусковим механізмом таких переживань поета? Виявляється, вірш пророчий, переживання прийшли в серце поета із далекого майбутнього. Унікальний випадок – причина, що спонукала до написання вірша у 1859 р., стала фактом у 2014 р. І називається ця причина – *гібридна війна!* Що воно таке? А ніхто із наших сучасників не второпає, чи воно *ато*, чи *перемир'я*... А душа Шевченкова 155 років наперед безпомилково відчула й забриніла щирим пекучим болем: *“Мій Боже милий, знову лихо!.. / Було так любо, було тихо;/ Ми заходились розкувати / Своїм невольникам кайдани./ Аж гульк!.. Ізнову потекла / Мужуцька кров! Каті вінчані,/ Мов пси голодні за маслак,/ Гризуться знову”* [9, с. 242].

Автор монографії “Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя” Марина Набок досліджує питання жанрової природи давніх дум, але між рядками монографії бринить отой щемливо-болісний настрій щойно цитованого Шевченкового твору. Когерентність Шевченкової творчості з нашим вогненним часом вражає! Це невинних дітей України, гідність яких намагалися затоптати у московське болото, так довготривало *морозили* на Майдані новоявлені пілати, *розпинали, шкварили на огні*... Хіба ж не проявилася у героїчних вчинках майданівців *“національна своєрідність внутрішнього світу героїв дум, що глибоко закорінена у звичаєву культуру українського народу”*? [6, с. 5]. Золотобатонним тиранам ХХІ ст. марилося, що століттями прищеплювана поневолювачами мояхатаскрайська психологія стерла на порох пасіонарність козацького духу, що дух цей вже ніколи

не підніме з колін страснотерпного великого народу. Але Дух цей донесли до нас прадавні думи – він “Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота” (“Козак Голота” [8, с. 189]). Козак Голота – людина-антипод *неситому окові*. Йому цілковито байдужі золото, багатство. Автор думи малює образ свого героя із характерним козацьким гумором: одягнутий він у “шати дорогії” – “Одна недобра, друга негожа, / А третя й на хлів незгожа”. А ще “...на козакові шапка-бирка – / Зверху дірка, / Травною пошита, / Вітром підбита, / Куди віє, туди й провіває, / Козака молодого прохолоджає”. І ще одна, дуже важлива і дуже характерна козацька риса: “То гуляє козак Голота, погуляє, / Ні города, ні села не займає...” Голота (голяк), але шанує свою людську гідність й не зазіхає на чуже добро, проявляючи миролюбність! Коли ж на козака нападає ворог, то він отримує належну відсіч. Славу своєї перемоги, як зазначила М. Набок, герой української народної думи здобув не лише завдяки власній лицарській хоробрості та військовій спритності, а, головним чином, завдяки спорідненості з рідною землею, яку після бою козак *хвалить-вихваляє*: “Ой поле киліємське! / Бодай же ти літо й зиму зеленіло, / Як ти мене при нещасливій годині сподобило!” [8, с. 191]. Чіпким дослідницьким поглядом авторка монографії схоплює взаємозв’язок захисника народної волі з вірою у Бога, у його всемогутню справедливість, а також зі світоглядом невмирущості слави polegлих на полі бою, у чому М. Набок убачає екзистенційний образ часу: “Слава не вмере, не поляже / От нині до віка! / Даруй, Боже, на многі літа!” [8, с. 191]. Особливістю героя думи М. Набок вважає *поетичне сприйняття світу*, бо для нього *поле – жива істота*, яка переживала за долю свого сина, боролася у парі з ним супроти напасника. Когерентність козака із полем є “відгомонам стародавніх уявлень українців, для яких світ був наділений небесною і земною силами, обожнювався” [6, с. 17]. Очевидно, ідеться про сакральну вертикаль когерентності *Небо/Людина/Земля*. Дослідниця ставить думу “Козак Голота” значно вище світогляду прабатьків, бо у тексті думи “поле, гай – це вже не просто освоєний локус для моління, це – арена бою, місце відстоювання честі й гідності” [6, с. 17]. У тексті монографії проглядаємо ланцюг когерентності: *поле, гай (місце моління)/поле, гай (арена битви)/Майдан (арена боротьби за честь і гідність)*.

Віртуальний зв’язок тексту монографії М. Набок із сучасністю цілком залежить від мистецтва інтерпретації тексту думи крізь призму постійних сучасних переживань подій боротьби за українську державу. Феномен *представлення подій минулого як живої теперішності* відомий через дослідження Романа Інгардена “Про пізнавання літературного твору” [3, с. 158]: “Читач якось вдається у представлене минуле і – при зменшенні часової дистанції до мінімуму – почувається наче свідком представлених випадків. У нього витворюється особлива пригадувально-перцепційна настанова: часова дистанція так стискається, що перенесення читача у часову фазу описаних випадків дозволяє йому спостерігати за ними наче з пункту бачення тієї самої фази, в якій вони відбуваються” [3, с. 158]. Однак при читанні тексту монографії М. Набок відкриваємо, що сам автор, інтерпретуючи текст прадавньої думи, уявно здійснює постійне порівняння *минуле/сучасне*, між якими не просто зменшується до мінімуму часова віддаль, а її взагалі між ними не існує, вони виявляються щільно взаємопов’язаними (когерентними). Ми маємо справу із феноменом, коли події минулої боротьби за волю й честь народу, оспівані в народній думі, викликають у читача переконливе враження, що таке ж саме відбувається й тепер, у другому десятилітті XXI ст., на теренах України.

М. Набок, досліджуючи питання жанрової природи українських народних дум, джерела національної своєрідності характеру епічного героя, особливості композиції та засоби образотворення, глибоко проникає у зв’язки першооснови міфу та народної думи, визначає відмінність між ними: “Коли першоосновою міфу була *енергія вражень* (курсує наш. – Р. К.), уяви, *поетичної фантазії*, то в системі епічного героя першоосновою є *виокремлення себе із міфопоетичного контексту*. Але цьому передувало тривале становлення людської свідомості, що виражалось у своєрідності

бачення навколишнього світу, у психоенергетичній характеристиці, яка впливала на формування етнічної своєрідності людської поведінки” [6, с. 8]. Особливої ваги надає М. Набок науковим дослідженням, у полі зору яких – первісна міфологія, обрядова поезія, пісенна творчість, епічні та інші фольклорні жанри, на підставі яких вдалося створити *модель руху людської свідомості*. До основоположників цієї моделі автор монографії зараховує О. Котляревського, який вважав, що “першоосновою освоєння людиною світу був образ, який співвідносив сферу реальної дійсності і творчого мислення. У такому разі, на його думку, відбувалось поєднання об’єктивно-пізнавальної та суб’єктивно-творчої сторін, що давало можливість зставляти їх. З іншого боку, цей образ – результат людської уяви. Певний образ втілюється у міф, далі відбувається *входження “міфу у сферу релігії, де він породжує численні звичаї та обряди”* [5; 6, с. 8].

Не минула дослідниця *переміни колективної фантазії на індивідуальну*, називаючи вихідний образ більш земним, упорядкованим, осмисленим. Вона звернула увагу на ланцюг когерентності, утворений вихідними образами перемін, що їх досліддили В. Іванов та В. Топоров [4, с. 450-455] – образ – міф – обряд – словесно-образні форми – жанровий простір (казки, перекази, легенди, думи). При цьому дослідники наголошують, що *обряд є домінуючим і таким, що впливає на словесні форми та встановлює розвиток художніх принципів світобачення* [6, с. 8].

Окрім поглядів В. Іванова й В. Топорова, М. Набок виділяє особливості давньоукраїнського бестіарію (звірослова), етапи становлення природи якого виводить О. Сліпущко: *формування архетипу – походження міфу (перехід архетипу в конкретні образи) – становлення символу – творення емблеми*. “Архетип, – пояснює дослідниця, – це комплекс внутрішніх переживань, що породжують вічні ідеї, які знаходять собі реалізацію у міфі, символі, емблемі” [7, с. 28]. Наприклад, архетипна ідея *волі* реалізується в образі *коня, сокола* і т. д. Таким чином створювались передумови до появи народнопоетичного мислення [6, с. 8]. Народні думи, наголошує автор дослідження, тісно пов’язані з історичною поезією, “яка розвивалась з *величальної ліро-епічної кантилени*” [4, с. 246; 6, с. 9]. М. Набок переконана, що “...загальні етапи розвитку людської свідомості *вплинули на внутрішньожанрову основу народної думи. Синкретизм міфологічного мислення* переходив у площину заземлену, реалістичну з колективним, універсальним характером. Така *цілісність суб’єкта і об’єкта*, генетично успадкована від міфологічної свідомості, трансформувалась в думках у своєрідний жанровий простір” [6, с. 9-10].

Цікавим у тексті монографії є погляд автора на еволюцію людського світогляду, яку можна простежити в народній думі: “Упорядковуючи світ, йдучи від Хаосу до Космосу, людина не відмежовувалася від нього, а навпаки, *зливалася з ним*, що є своєрідною рисою характеру світогляду українців та інших народів. До того ж, це *злиття* набуває все більш *земного характеру*, що підкреслюється жанровою специфікою думового епосу” [6, с. 14]. Мова про *невідмежування, злиття* стосується присутності поетики когерентності у тексті думи. А в тексті самої монографії через діахронну когерентність образу *сокола* дослідниці вдається охопити поглядом *найдавніші часи, часи творення світу*, із ближчими до нас часами: “Природа образу сокола сягає найдавніших часів. Спочатку він уособлював *незалежне духовне єство*, яке брало участь у творенні світу, мало місячну символіку і *за своєю природою було добрим*, потім перейшло на землю як *незалежне єство*, де вже *олюднилось, набуло трагічних рис реальності*, відповідно втілило своє прагнення до волі, обстоювання власного “Я”, що засвідчує духовну і фізичну силу, філософський погляд народу на життя” [6, с. 15].

Формування української душі в монографії постає як результат впливу: “Помірний клімат, чудова природа України сприяли розвитку тонкого відчуття світу, як земного, так і небесного, *внутрішньому злиттю із ним*”. М. Набок посилається на філософію когерентності О. Кульчицького, який бачить *зв’язок людини з землею*

як *геопсихічний аспект*, що відбувається передовсім у площині *вчуття* української людини в український краєвид. “Завдяки *вчуттю* у краєвид людина зливається з ним *внутрішньо*, піднімається уявним внутрішнім зусиллям разом з *узгір'ям* вгору, чи *розлягається степом*, що залишає психічні наслідки, які оформлюють душу” (М. Набок цитує працю О. Кульчицького “Світовідчуження українця” з книги “Українська душа” (К.: Фенікс, 1992. – С. 53–81) [6, с. 16].

Оригінальними бачить М. Набок координати буття, побудовані на роздумах про *стародавнє відчуження часу*, втілене у прикінцевій формулі народної думи: “На многії літа, / До кінця віка”, що “відповідає закону: народження – вмирання – відродження. Саме згідно з таким принципом українці сприймали світ, що творився Трійцею – Світлом, Вогнем (вертикальна площина) та Водою (горизонтальна площина). З перетином вертикальної і горизонтальної площин утворювалося *Життя*” [6, с. 19].

Посилаючись на дослідження С. Губерначука [2] М. Набок розглядає когерентність народних свят та обрядів із *хлібом*, в якому наші предки “вбачали опіку, дію всевишніх сил, тому вважали весняну підготовку ґрунту священнодійством на честь бога сонця і свого прабатька Ора – *орати*. Весняні сходи зерна, що проростає від тепла весняного Сонця-Ярила, назвали на честь того бога – *ярина*. Дозріле влітку зерно назвали *врожай* і виводили те слово, як і слова *родити*, *рід*, *родичі*, від імені зачинателя всього живого Рода-Бога” [6, с. 20].

Заглядаючи аж у дохристиянські часи, автор монографії виводить характер *основного* мотиву народних дум, визначає їх жанрову своєрідність, серцевиною якої є тверда, переконлива позиція обстоювання своїх суто людських і громадських прав в душі *державотворення*. Діахронність авторського погляду веде його до єдиноправильного висновку: “Природа епічних героїв дум героїчного циклу бере початок з прадавніх часів, коли люд був поставлений в умови жорстокого опору набігам численних племен. І тому головним завданням було усвідомлення себе однією спільнотою, котра має однакову психологічну реакцію у сприйнятті життя” [6, с. 29]. Народна дума – колиска національної свідомості, у ній “...герой вивершується над буденністю ідейністю свого характеру, заземленістю прагнень. Поетичне сприйняття світу епічними героями, скажімо, дум “Козак Голота”, “Маруся Богуславка”, “Невільники” та ін., які звертаються до поля Килиїмського, ясних зірок, тихих вод і т.д., підкреслює в думовому епосі природну суть героїв, цю жанрову своєрідність народних дум. Соціально-побутове, героїчне начало дум *поєднане з поняттям священності Роду, родини*, де остання – Космос, енергія злагоди; *героїзації боротьби за рідну землю, де Січ – Мати, Луг – Батько, перемога – Матір-Слава...*” [6, с. 39].

Автор дослідження оригінальним чином відшукує етимологію слів, що давно стали національними символами і несуть у собі ознаки внутрішньої сутності людського характеру. Так, посилаючись на працю О. Братко-Кутинського [1], дослідниця виводить сутність слова *козак* із двох слів: *кес* (меч) і *сар* (головний) – *перший воїн*. “Так, люди озброєні *кос* (мечами) були *косаками*, звідси й слово *козак*” [6, с. 26]. Слова *Січ* та *козак* автор монографії вважає пов'язаними із “*швидкою відплатною реакцією на удар*”, бо “Січ для козаків була центром організації” такого удару. При цьому М. Набок неодноразово наголошує, що “*козаки не були загарбниками, а були лише оборонцями рідної землі*”. Саме “*прагнення козаків до боротьби не мало у своєму змісті ідеології насильства*. Наша національна символіка (тризуб, синьо-жовтий прапор), бойова символіка (прапори, герби, печатки козацьких старійшин тощо) виражають не агресивну ідеологію, а *життєтворчу силу*. Тому, маючи таку природну основу, українська ідеологія владу над життям доводила *не відбиранням його, а утвердженням животворення і розбудови*” [6, с. 27].

Монографія М. Набок – чудовий приклад поєднання наукової ретельності дослідження з його дидактичною спрямованістю, що реалізується в інтерференції героїчних вчинків персонажів прадавніх народних дум на героїчну боротьбу наших сучасників як утвердження невмирущості козацького духу і чину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братко-Кутинський О. Феномен України / О. Братко-Кутинський. – К. : Вечірній Київ, 1996. – 394 с.
2. Губерначук С. Як гул століть, як шум віків – рідна мова / Станіслав Губерначук. – К. : В-во “Бліц-інформ”, 2002. – 234 с.
3. Ингарден Р. Про пізнання літературного твору (Фрагменти) : Перекл. Н. Римської / Р. Ингарден // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За редакцією М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 139–161.
4. Иванов В., Топров В. Славянская мифология / В. Иванов, В. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – Москва : Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 450–455.
5. Котляревський А. А. Сочинения / А. А. Котляревський. – СПб., 1891. – Т. 2. – 314 с.
6. Набок М. Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя : монографія / М. Набок. – Тернопіль : Підручники та посібники, 2014. – 176 с.
7. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов) / Оксана Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001. – 144 с.
8. Українська народна творчість: Хрестоматія / упоряд. Ф. М. Поліщук. – К., 1968. – 559 с.
9. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 2. – 592 с.

Роман КРОХМАЛЬНИЙ